

Қазыбек А.Қ., академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

XXI ғасырдың ең ірі технологиялық жетістіктерінің бірі — жасанды интеллект (ЖИ) екені сөзсіз. Бүгінгі таңда ЖИ медиа индустриясында маңызды орын алуда: ақпарат тарату, жаңалықтар дайындау, контент жасау, т.б. барысында оның мүмкіндіктері кеңінен қолданылуда. Әлемде де, Қазақстанда да медиа кеңістігі жаңа талаптарға икемделіп, цифрлық трансформация үрдісін бастан өткеруде. Бұл ғылыми мақалада жасанды интеллекттің медиа саласына әсері, оның оң және теріс жақтары, сондай-ақ Қазақстандағы тәжірибелері қарастырылады. Бүгінгі таңдағы жасанды интеллекттің әлемдік медиаға ықпалына сүйенсек, медиа саласында бірнеше бағытта кеңінен қолданылуда, яғни автоматтандырылған жаңалық жазу, мәтіндерді редакциялау, видео және сурет өңдеу, деректерді талдау негізінде аудиторияға бейімделген контент ұсыну сияқты қызметтерді жедел атқару жүзеге асырылуда. Мысалы, «Associated Press» агенттігі қаржылық жаңалықтарды автоматтандыру үшін «Automated Insights» компаниясының «Wordsmith» платформасын пайдаланады, бұл технология арқылы санаулы минуттар ішінде мыңдаған есеп жариялауға болатынын анықтаған. Сондай-ақ, «The Washington Post» газеті «Heliograf» атты жүйесі сайлау жаңалықтарын жылдам әрі дәл тарату мақсатында енгізілгенін айтқан. Жасанды интеллект тек мәтінмен шектелмейді: «BBC» мен «Reuters» сияқты медиа алпауыттары деректер визуализациясында және жаңалық сюжеттерін автоматты бейнемонтаждауда да ЖИ шешімдерін қолданудың тиімділігін алға тартады. Әсіресе дамыған елдерде ЖИ технологиялары ақпарат өндірісін түбегейлі өзгертуде. Қытайда «Xinhua» ақпарат агенттігі 2018 жылдан бастап ЖИ көмегімен жасалған виртуалды жүргізушілерді эфирге шығарып келеді. Бұл тәжірибе жаңалықтарды тәулік бойы, адам ресурсына тәуелсіз таратуға мүмкіндік берді. Ал, Оңтүстік Кореяда «MBC» арнасы танымал диктордың бейнесін deepfake технологиясы арқылы көшіріп, жаңалықтарды автоматты жүргізу тәжірибесін қолға алған. Еуропа елдерінде жасанды интеллект журналистикадағы деректерді талдау және аудиториямен байланыс орнату мақсатында кеңінен қолданылады. АҚШ-тағы тәжірибелер де айрықша назар аудартады, яғни «The New York Times» пен «The Washington Post» редакциялары аудиторияның қызығушылығына қарай контентті жекелеңдіру үшін ЖИ алгоритмдерін қолдануда белсенділік танытқан. Сонымен қатар, «Associated Press» қаржылық жаңалықтарды автоматтандыру арқылы минуттар ішінде мыңдаған материал дайындау мүмкіндігін іске асырғаны белгілі. Мұндай тәжірибелер журналистикадағы өндірістік процестердің жаңа стандарттарын қалыптастыруда. Мәселен, «BBC» медиакорпорациясы деректерді визуализациялау және интерактивті сюжеттер жасау үшін ЖИ шешімдерін енгізсе, «Reuters» агенттігі фактчекинг процесін автоматтандыру үшін арнайы алгоритмдерді пайдаланады. Бұл журналистердің жұмысын жеңілдетіп қана қоймай, ақпараттың сенімділігіне де үлес қосуда. [1]

Осы орайда, жасанды интеллект әлеуеті мен болашағы жаңа медиа кеңістігінің қалыптасуына, Қазақстан Республикасында медиа заңнамасындағы блогосфераның реттелуіне, ақпараттық кеңістіктегі этика мен жауапкершіліктің артуына әсері жайлы Президентіміз Қасым-Жомарт Тоқаев өз жолдауында: «Қазақстан цифрландыру саласында қол жеткізген жетістіктерін еселей түсуге тиіс. «Электронды үкімет» платформасына жасанды интеллект технологиясын барынша енгізу қажет. Қазақстан жасанды интеллектіні кеңінен қолданатын және цифрлық технологияларды дамытып жатқан елге айналуға тиіс. Бұл – Үкіметтің басты міндеттерінің бірі», - деді. [2]

Қазақстанда жасанды интеллекттің медиа саласына енгізу үрдісі соңғы жылдары жандана түсті. Отандық ақпарат агенттіктері мен медиахолдингтер контент өндіру жылдамдығы мен сапасын арттыру мақсатында жасанды интеллект шешімдерін зерттеуде. 2023 жылы «ҚазАқпарат» халықаралық ақпарат агенттігі жаңалықтарды автоматтандыру бойынша пилоттық жобаларды іске қосты. Бұған қоса, қазақ тіліндегі мәтіндерді машиналық аудару және транскрипциялау бағытындағы стартаптар мен зерттеу топтары жасанды интеллект жүйелерін жасап шығаруда. Сонымен бірге, отандық медиа контент өндірушілер әлеуметтік желілердегі аудиторияның талғамын ЖИ арқылы сараптап, «Instagram» бен «TikTok» трендтерін анықтап, контент жоспарлау тәжірибесін жетілдіруде. Қазақстан Республикасының цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі цифрландыру шаралары аясында медиа саласында да жасанды интеллектіге негізделген шешімдерді енгізудің маңыздылығын атап көрсетті. [3]

Өткен ғасырдың біртуар тұлғасы академик - ғалым, жазушы – публицист Е.А. Бөкетовтің баспасөздегі қозғаған көкейкесті мәселелерінің бірі ғылым мен техника, өндіріс проблемаларын қозғауы, заман ағымына қарай қарыштай дамып, жаңа технологияның дамуымен кезінде адам айтса, нанғысыз жаңалықтарымен дәлелденуде. Осыған байланысты, өзекті тақырып төңірегінде жазған ғалымның публицистикалық мұраларын зерделей танысқанда, әр түрлі газет-журналдардағы интервью диалогтарынан, ой-пікірлерінен түйгенімізде Бөкетовтің қоғамдық көзқарасы мен ғылыми ой-пікірінің сонылығы және дәйектілігіне көз жеткізесіз. Өйткені «ғылыми-техникалық революция және адам» деген аса күрделі проблема сол уақыттың көкейкесті мәселелерінің бірі болып саналған. Бүгінгі күрделі өмірімізді де онсыз елестету қиын. Озық ойлы адамзатты қатты толғандырып отырған осы проблемаға қатысты қазақ қаламгерлері әлі толымды сөз, толғамды жауап айтқан жоқ. Осынау күрделі тақырып кей шығармаларда ұшқын беріп өткенмен, арнайы зерттеу объектісіне айналмауы, айтыла қалғанда да ғасырымыз алға тартқан жоғары деңгейде сөз естілмеуі қынжылтады. Жазылып жүрген қай тақырыпты алсаңыз да, бәрінен де зымьран заман өзгерісін бүкіл сана-сезіммен сезінген, басынан кешіп жатқан күрделі бейнелерді аз көреміз. Өлде біздің замандастарымызға ғылыми-техникалық революция әлі толық әсер етіп, терендей бойлап сіңісе қойған жоқ па деген ойға қаласың. Бүгінгі гүлденген өмірімізді көре отырып, прогресс жемісін мойындамай, мұндай қорытынды жасау ағаттық та болар еді.

«Ғылыми-техникалық революция және адам» дегенді ғылым мен техника өкілдерінің бейнесін жасау ғана деп түсіну тайыздыққа соғады. Бұл – аясы кең ұғым. Қоғам өмірінің барлық саласындағы адамдар – ғылыми-техникалық

революция заманының адамдары. Ендеше, солардың барлығының да бейнелерінен осы проблема жауабын іздейміз. Тақырыпты игеру – ғылыми-техникалық революция «тілімен» сөйлеу де емес. Әдебиеттен бүгінгі күннің көкейкесті мәселелерін арқалауға лайықты, сан-сала өмірлік, адамдық сауалдар төңірегінде ет-жүрегі езіле толғанатын, терең сезімді интеллектуалды кейіпкерлерді іздейміз. Өкінішке орай, бұл мәселеге қазақ жазушылары батыл бойлай алмай жүр» деген зерттеушілер. Әсіресе, уақыт проблемасын көтерген Б.Әлімжановтың осынау пікірі Евней Арыстанұлының кезінде О.Бөкеевпен болған сұхбат-диалогында айрықша назар аудартады: «Қазір жаға жыртасып жатар, жабайы тартыс, қызыл кеңірдек, қызыл сөз айтыстың заманы емес. Қазір психологиялық күрес майданы, яғни ғылым да, ғылымның иесі адам да анағұрлым күрделеніліп, қиындап бара жатқан уақытта өмір сүрудеміз. Ендеше бастағы, мидағы екі ұдай талас, тартыс, ғылым адамның ішкі сарайындағы шым-шытырық ойлар көркем туындыда сәулеленсе ғана бүгінгі ғылыми-техникалық революция заманына лайық образдар жасай аламыз. Әрине, ол үшін ең әуелі қабілет, содан соң талмайтын ізденіс және творчестволық климат керек», - деген екен. [4]

Бүгінгі таңда, медиа кеңістігінде өзекті талқыланып, зерттеу жүргізіліп жатқан мәселелердің бірі - жасанды интеллекттің медиа қызметкерлерін алмастыра алу, алмауына көз жеткізу. Өнеркәсіпте қазірдің өзінде жасанды интеллект құралдары қолданысқа еніп, еңбек адамының саны кемігенімен, біршама нәтижесін де байқатуда. Алайда, халықаралық деңгейде ЖИ-ді медиада қолдану тек оң нәтиже әкеліп отырмағаны да дәлелденуде. Осы орайда, Deepfake пен жалған ақпараттың таралуы демократиялық құндылықтарға қауіп төндіретіні туралы Еуропалық Одақ арнайы мәлімдеме жасады. Осыған байланысты, 2024 жылы қабылданған «AI Act» атты құжат жасанды интеллектті этикалық әрі қауіпсіз қолдануға бағытталған алғашқы заңнамалық база ретінде қарастырған. Алайда, көптеген БАҚ қызметкерлері сапа мәселелеріне байланысты оларды қолданудан бас тартуы да мүмкін екенін ашық айтуда. Жасанды интеллект құралдары әртүрлі себептермен қателіктер жіберетіні белгілі, ал кейбір қателіктер бұқаралық ақпарат құралдарының, әсіресе жаңалықтар ұйымдарының беделіне нұқсан келтіруі мүмкін, сондықтан да тәуекелге барғысы келмейтіндіктерін алға тартуы да шындыққа жанасады.

Осы орайда, әлемдік деңгейде "Өзгерістер жасау: жаңалықтар ұйымдарының жасанды интеллектпен не істейтініне жаһандық шолу" бойынша алынған сауалнама барысында 46 елден келген 100-ден астам ұйымның жауабында жаңа бастамаға оң көзқарастар танытып, жасанды интеллект құралдарын қолдана бастағанын байқатқан. Жасанды интеллекттің жаңалықтарды жинау, өндіру немесе тарату кезеңдерінде көптеген функцияларды орындайтынының тиімді әрі жылдам екеніне баға берген. Мысалы, «Otter» сияқты құрал көмегімен - жасанды интеллекттің сұхбатты транскрипциялау үшін пайдаланылуы мүмкіндігін, ал «ChatGPT» сияқты генеративті ЖИ құралдарының әңгімелер жазу және жаңалықты нақтылау үшін пайдалануға болатындығын жеткізуде. Жасанды интеллект құралдарын трендік оқиғаларды анықтау және аудиторияның қажеттіліктері мен қалауларына сәйкес мазмұнды реттеу үшін де пайдалануға тиімді деп ескертеді. Соңғы жылдары сандық технологияның қалай дамығанына сүйене отырып, жасанды интеллект құралдарының жұмысының сапасына қатысты кейбір алаңдаушылық туындауы мүмкін болса да, бұл мәселелердің көпшілігі шешілетін болады және жасанды интеллект құралдары қазіргі уақытта адамдар орындайтын тапсырмаларды жақсырақ орындай алады деген де пікір қалыптасқандарын, сауалнама барысында анық айтқан. Әлемдік медиа индустриядағы бұқаралық ақпарат құралдарында адамдар атқаратын тапсырмаларды орындауға бағытталған жасанды интеллект құралдары көбірек эзірленуде, тіптен жаңалықтар ұйымдарында жасанды интеллект технологиясын енгізу және пайдаланудың тиімділігі жайлы жақсы пікірлер де айтылуда. ЮНЕСКО да медиаға арналған ЖИ этикасының халықаралық стандарттарын эзірлеуді жолға қойған. Демек, халықаралық тәжірибе Қазақстан үшін үлгі боларлық маңызды сабақ береді: бір жағынан жасанды интеллект ақпарат өндірісін жеделдетіп, сапасын арттырса, екінші жағынан оның теріс жақтарын азайту үшін құқықтық және этикалық тетіктерді дамыту қажеттілігін қалыптастыруға ықпал етуде. [5]

Жасанды интеллект көмегімен жаңалықты дайындау мен таратудың жаңа мүмкіндіктерін ұсына отырып, медиа кеңістікті өзгертетініне үміттенеді. Жасанды интеллект артықшылықтарының үйлесімді дамуы және ықтимал тәуекелдерді азайту үшін халықаралық стандарттар мен этикалық нормаларды дамыту, сондай-ақ медиа индустрия мамандарын дайындауда жаңашылдықты қолдау, әрі іс-тәжірибе жүзінде дәлелдеу тетіктерін қолжетімді ету қажеттіліктері де айтылады. Жалпы, кешенді және мағыналы тәсіл ғана ақпараттық алмасудың барлық қатысушыларын қорғауды және қолдауды қамтамасыз ете отырып, медиа кеңістігіндегі әлеуетін толық ашуға мүмкіндік береді деген сенім қалыптастырады. Жасанды интеллекттің әсерінен медиа кеңістіктегі ортаның трансформациялануының, БАҚ көптеген элементтерін, яғни баспа, теледидар, радионы біріктіріп, интернет, әлеуметтік желілер және т.б. дамуымен бір-біріне тәуелділік туындайды деген жорамал да жоқ емес. Бұл жақын арада біз жасанды интеллект құралдарының адамдарды қалай ауыстыратынын көреміз дегенді де аңғартатындай. [6]

Бұл ауысым медианың жаңа түрлерін тудыратынын да, қазіргі БАҚ нарығына кірудің қалай жеңілдетілгенінен де байқауға болады. Кейбір жаңа медиа тек «Instagram», «Telegram» әлеуметтік желілері немесе «YouTube» бейнехостингінде өзін - өзі басқаратын блог ретінде қарқынды даму үстінде. Сонымен қатар, ақпаратты тарату үшін боттарды пайдалану мүмкін болды. Осы орайда, сарапшылар ақпараттың өте жылдам жеткізілу мүмкіндігімен байланыстыра, медиасфераның қоғамда қолдану бойынша көшбасшы болу мүмкіндігіне ие деген ой айтады. Сондай-ақ, жасанды интеллекттің көмегімен көптеген ауқымды компьютерлендірілген мәселелерді шешуде медиа мамандарының ЖИ туралы терең түсінік қана емес, сонымен қатар жаңа трендтер мен технологияларға тез бейімделу қабілеті қажеттілігі талап етіледі. Атап айтқанда, бұл жоғары оқу орындарының медиа-мамандықтар бойынша білім беру бағдарламаларының жаңа бағытта білім мен дағдыларды меңгертуін талап етеді. Жасанды интеллект әсерінен медиа индустрия жаңа перспективалар мен ерекше және күрделі мүмкіндіктерге бет бұруын мамандар жетік білуі қажеттілігі туындауда. Сондай-ақ, медиа индустриясының қарқынды белес алуында жасанды интеллект бизнесті дамытудың озық шешімі ғана емес, сонымен қатар жаңа тәуекелдерді де кеңейтеді деген пікірлер қалыптасуда. Олардың бірі - осы технологиямен байланысты қоғамдық этикалық мәселелер. Бұл деректер этикасы мен жасанды интеллекттің академиялық қызығушылықтан гөрі іскерлік қажеттілікке айналуына әкелетіні жөніндегі тұжырым.

Медиа осындай бағытпен жұмыс жүргізудің нақты жоспарын қажет ете, өзін-өзі жетілдіруде мыналарды қамтуы мүмкін:

- деректер этикасы және жасанды интеллект бағдарламасы арқылы қолданыстағы инфрақұрылымды анықтау;
- бір салаға бағытталған деректер мен жасанды интеллекттің этикалық талаптар жүйесін құру;
- өнім менеджерлеріне арналған нұсқаулық пен құралдарды оңтайландыру;
- қызметкерлерді жасанды интеллектпен байланысты этикалық тәуекелдерді анықтауға қатысуға ресми және бейресми ынталандыру;

- қоғамға әсер ету мониторингіне бақылау жасай, мүдделі тараптарды тарту талап етіледі.

ЖИ-дің медиаға тигізетін оң әсерлері:

- Контент өндірісін жеделдету және автоматтандыру мүмкіндігі қамтамасыз етіледі;
- Аудиторияның қажеттіліктеріне бейімделген жеке контент ұсыну үшін үлкен деректерді талдау;
- Жаңалықтарды көп тілге жылдам аудару және машиналық аударма сапасының артуы ;
- Фактчекінг жүргізуді автоматтандыру арқылы қателерді азайту.

Алайда, қауіптер де бар:

- Deepfake және жалған жаңалықтар арқылы ақпараттың шынайылығына күмән келтіру;

- Журналист мамандығының болашағына қатысты алаңдаушылық, өйткені кейбір тапсырмаларды ЖИ орындауы мүмкін;

- Этика нормаларының бұзылуы, мысалы жеке өмірге қол сұғу мүмкіндігінің өсуі;

- ЖИ шешімдерінің объективтілігі мен ашықтығын қамтамасыз ету мәселелері.

Қорытындылай келе, әлемдік тәжірибе көрсеткендей, ЖИ-ді медиада қолданысқа енгізумен бірге реттеуші нормалар мен этикалық стандарттарды да дамыту маңызды. Қазақстанда алғашқы қадамдар жасалынуы, алайда оны заңнамалық тұрғыда реттеу, журналистердің цифрлық сауаттылығын арттыру және этикалық кодекстерді қабылдау арқылы одан әрі дамытып, ақпаратты мазмұнды құру мен таратудың жаңа көкжиектерін ашушы рөл атқаратын технология ретінде қабылдаймыз. Жасанды интеллект медианың болашағын айқындайтын негізгі факторлардың біріне айналып, журналистиканың дәстүрлі міндеттері өзгеріп, жаңа кәсіби рөлдер пайда болатынына да күмән келтіре алмаймыз. Яғни, ЖИ журналистиканы толықтай алмастырмайды, бірақ жаңа бағыттағы мамандықтарға сұраныс тудыратынына сенімдіміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Рид Блэкман, Этикалық ЖИ құруға арналған практикалық нұсқаулық. Қазан, 2020 ж.
2. Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2 қыркүйек, 2024 ж. Ақорда. Астана қаласы
3. «Жасанды интеллект, заманауи журналист және жаңа этика» Astana Media Week өңірлік БАҚ форумы. 23 қыркүйек 2023 ж.
4. Қойлыбай Асанұлы, «Евней Букетов – публицист» оқу құралы. Қарағанды, 2005 ж.
5. Қазақстан Республикасы Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі. «Қазақстандағы цифрландыру үрдісі туралы мәлімет», 2024 ж.
6. «Қазақстандағы медиа кеңістіктің трансформациясы және жасанды интеллект» ҚазАқпарат, 2024 ж.

ӘОЖ 81.13

ТҰЛҒАНЫҢ ТІЛДІК ДАМУЫ

Мажитаева Ш.М., академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
Метин Екичи (Metin Ekici), Еге университеті, Измир қ., Түркия

Мақаланың мақсатына қазіргі Қазақстандағы тіл саясаты аясында гуманитарлық білім беру сұраныстарына бейімделген, бәсекеге қабілетті қазақ және бірнеше шетел тілдерін жоғары деңгейде меңгерген, заманауи еңбек нарығының талаптарына, шарттарына және құндылықтарына сай келетін, ақпараттық технологияны сауатты қолдану дағдылары дамыған, мәдени және кәсіби құзыреттерді терең игерген тілдік тұлғаны даярлаудың теориялық және әдістемелік негіздерін айқындау жатады.

Зерттеудің өзектілігі. Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетіндегі қазақ бөлімінде оқитын студенттердің тілдік тұлғасының қалыптасу мен дамуын зерттеуді қолға алудың себебіне қазіргі білім беру саласындағы көптілді филолог мамандарды дайындаудың қоғамға қажеттігін және маңыздылығын, рөлін түсіндіру жатады.

Қазақ тілді филолог студенттердің тілдік тұлғасын зерттеу білім беру саласындағы филолог мамандардың қоғамдағы маңыздылығымен, сөз мәдениеті мен қарым-қатынас жасау нормаларын сақтау рөлімен түсіндіріледі. Бұл қазақ тілді филолог студенттердің тілдік тұлғасын зерттеудің өзектілігін көрсетеді.

Мақалада элитарлық тілдік тұлға Е.А.Бөкетов туралы жазылған ғылыми еңбектегі тұжырымдар келтіріледі.

1.1 Тілдік тұлға – жоғары мәдени құзыретті тұлға

Қазіргі Қазақстанның көпмәдениетті кеңістігіндегі тілдік тұлға – кемінде үш немесе одан да көп тілде (мемлекеттік, ұлтаралық қарым-қатынас тілінде және халықаралық қатынас тілдерінде) сөйлей алатын жоғары